

מקורות

□ רבנו משה בן מימון, ספר משנה תורה, יוצא לאור פעם ראשונה על-פי כתבייד תימן, עם פירוש מקיף; הגיה, לקט, ופירוש יוסף בכה"ר דוד קאפח, כרך א, ספר המדע, קרית אונו התשמ"ד ליצירה, ברצ"ה לשטרות, הוצאת מכון משנת הרמב"ם, תרנה עמודים. מפעלו החדש של הרב יוסף קאפח מושתת על ההנחה, שכתבי-היד התימניים שימרו את הנוסח המקורי של 'ספר משנה תורה' לרמב"ם. הנחה זאת מבוססת על מידת ההערצה אל הרמב"ם בתימן עוד בימי חייו, ועל המסורת שלפיה שלחו יהודי תימן לבלרים לפוסטאט, כדי להעתיק מתוך כתבייד של הרמב"ם עצמו. הרב קאפח משער, כי הסופרים התימנים הקפידו מאוד בהעתיקם את דברי הרמב"ם ולא תיקנו את הנוסח על דעת עצמם. במפעל זה מבקש הרב קאפח להחזיר עטרה ליושנה מבחינת הטקסט של 'משנה תורה' ומצרף פירוש חדש, שנשען על הפרשנות הקלאסית וכן על כתבייד תימניים ואחרים של פרשנות הרמב"ם. הכרך הראשון כולל את ספר המדע וכן דברי הקדמה למפעל כולו, האמור לכלול 15 כרכים. מפעל זה הוא המשך למהדורות הקודמות שהוציא הרב קאפח לספרי הרמב"ם: פירוש המשניות, מורה נבוכים, ספר המצוות וכן האגרות.

מחקרים

□ ישעיה תשבי, משיחיות בדור גירוש ספרד ופורטוגאל, ירושלים תשמ"ה, הוצאת מרכז זלמן שזר להיסטוריה יהודית, החברה ההיסטורית הישראלית, 167 עמודים. מתוך 6 דפים שנמצאו בגניזה, והם חלק מחיבור משיחי-מיסטי שנכתב במצרים בשנת רס"א בידי מחבר עלום, מפיק פרופ' תשבי עובדות חשובות על ההמרות הכפויות בפורטוגאל בשנת 1497, קבוצות הניצולים מהן ואירועים שקדמו לגירוש. כן מלמדים דפים אלה על שרשרת חישובי-קץ, שזמניהם סמוכים לגירושים מספרד ומפורטוגאל, ועניינים אחרים. הכתוב בדפים בלויים אלה, שחלק ניכר מהם מטושטש ולא קריא, זוכה למחקר מקיף, מדיקדק ופרשני, וחשיבות מיוחדת נודעת לו, שכן על פרשת חיסול היהדות בפורטוגאל מועטים המחקרות האותנטיים ומרובים העניינים הסתומים. נוסף למחקר זה באים בספר 3 נספחים: 'מאמר על הקץ לר' יוסף ן' שרגא' (משנת רנ"ט); 'לבעיות ספר גלא רזיא' (שנתחבר בין שנת ש"ג לשנת ש"ג, כנראה בתחומי יוון, והוא ספיה רוחני של גירוש ספרד); 'על "רוא דמשיחא" בשם האר"י בספר טוב הארץ'.

□ צבי אנקורי, יהדות ויוונו נוצרית — מיפגש ועימות במרוצת הדורות, בסידרה: יהודי ויוון לדורותם — פירסומי הקתדרה להיסטוריה ולתרבות של יהודי שאלוניקי ויוון באוניברסיטת תל-אביב, א, תל-אביב תשמ"ד, הוצאת אוניברסיטת תל-אביב, 199 עמודים.

המכונה מסה בפי מחברו והמקיף 1500 שנות יחסים בין היהדות ליוונו הנוצרית, למן היותה מעצמה עולמית במאה הרביעית עד ימינו. המחבר דן בצדדים הדומים והמשותפים לשתי קבוצות אלו: היותן חלק מעולם היס-התיכון, מקומה של הגולה בתולדותיהן ובתרבותן והיותן כנסיות דתיות-לאומיות. בהמשך דן המחבר ב-4 תזיות העימות בין שתי הקבוצות: בארץ-ישראל, בגלויות היהודים שמחוץ לביזאנטיון (לרבות חימיאר, כוריה, צפון-אפריקה), ביחסים עם הנתינים היהודים בפנים ביזאנטיון, ולבסוף בתקופת השיעבוד של היוונים ומאבקם נגד כובשיהם. הספר אינו מתיימר להיות היסטוריה מפורטת של התפוצה היהודית

במרחב היווני-הנוצרי, אלא לעמוד על הקווים הכלליים של פרשת מפגש ממושך ורכ-אנפין זה. חסרונה של ספרות עברית על יהדות ביזאנטיון (גם על ביזאנטיון עצמה) והדיון בסוגיות מקיפות, המשיקות לזמנים ולמרחבים גיאוגרפיים ניכרים, מייחדים חיבור זה. ניכר חסרונו של אפאראט, או אפילו ביבליוגרפיה נבחרת, לספר (וזה בהתאם לקו הנקוט בפרסומים שבסדרה זו). אולי אפשר להשלים עזרים אלה במהדורות הבאות של הספר, לתועלת הלומדים.

□ אהרן מירסקי, יסודי צורות הפיוט – צמיחתן והתפתחותן של צורות השירה הארץ-ישראלית הקדומה, ירושלים תשמ"ה, הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, 134 עמודים.

הפיוט העברי הקדום, שנוצר בארץ-ישראל במאות ה-5 וה-7, שאב תכניו מן המדרש והתלמוד. החיבור שלפנינו מלמד שאף צורותיו של פיוט זה שורשיהן במדרש, במיוחד בדרשות המיוסדות על המידות שהתורה נדרשת בהן. למדים אנו, כי דרשות אלו כתובות בצורות רטוריות שסמנים אסתטיים להן, ומתן שאבו הפייטנים הראשונים ומאוחר יותר גם משוררי ספרד. מן דיונו המפורט בצורות אלו מפליג המחבר אף להכללה: 'שצורות פיוט ושירה אלו... שרשי כולן בתורה שבעל-פה, שממנה עיקרי התוצאות לתרבות ישראל'. זו הדפסה שנייה של הספר, שיצא לראשונה בשנת תשכ"ט.

□ טובה רוזן-מוקד, לאזור שיר – על שירת-האזור העברית בימי-הביניים, חיפה תשמ"ה, הוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה, 245 עמודים.

חיבור מקיף ראשון העוסק בשירת-האזור העברית, למן ראשיתה בספרד במאה ה-11 ועד עקבותיה המאוחרים במזרח בדרות האחרונים. החיבור עוסק בפואטיקה של שירת-האזור, שחזרה לספרותנו מן השירה הערבית, בהיבטיה התבניתיים, בנושאים האופייניים ובמרכיביהם התמאטיים, וכן בחיקויים שלה ובסוגים קרובים לה (שירי זגל) בשירי-אזור כז'אנר מוסיקאלי, בתיאוריות בדבר צמיחת המושח בתפוצה הגיאוגרפית של שירת-האזור העברית, בעיקר במזרח (פרק זה פורסם ב'פעמים') ועוד. יסודו של חיבור זה בעבודת-דוקטור, שהורחבה יריעתה.

□ עליזה שנהר-אלרעי, כוחה של תשתית, 1984, הוצאת עקד, 153 עמודים.
שלא כעמי אירופה, שהפולקלור שימש אצלם סמל למהות הלאומית, התנוזה ספרות התחייה העברית בתחילתה מהספרות העממית וראתה בה מאפיין גלותי. לכן יש עניין מיוחד בבדיקת הקשר זה בספרותנו. פרקי הספר בודקים את התשתית הסיפורית-העממית הקדומה המונחת ביסוד 5 יצירות: 'אגדת שלושה וארבעה' לביאליק, 'חופת דודים' לעגנון, 'חתן דמים' להזו, 'ימים ולילות' לביסטרצקי ואגדה על אהבתו ועל מותו של הצייר הצעיר' לאלוני (סיפור זה גם מובא במלואו בקובץ). השאלות המתעוררות במעקב מעין זה הן מרובות: האם המחבר משתמש ביצירתו רק במוטיב עממי, או הנותן הוא לבוש משלו לסיפור עממי כפשוטו, האם הוא מגלה בסיפור פנים חדשות, כיצד הוא ממזג יסודות עממיים שונים בסיפורו ועוד. דייעת התשתית העממית מוסיפה להבנת יצירות אלו.

□ אברהם בן-יעקב, יהודי בכל בתפוצות, ירושלים תשמ"ה, הוצאת ראובן מס, VIII+592 עמודים.

חלקו הראשון של הספר עוסק בקהילות יהודי בכל בהודו, שעיקר הגירתם אליה הוא מראשית המאה ה-19 והיא התפוצה החשובה והמעניינת ביותר שלהם. חלק זה כולל פרקים על משפחת ששון ('הרוטשילדים של המזרח') בבומביי, וכן על היחסים בין יהודי בכל לבני-ישראל מזה וליהודי קוצ'ין מזה. חלק השני של הספר עוסק בתפוצות יהודי בכל בכל התפוצות בשאר ארצות, 27 במספר: באסיה, כולל המזרח הרחוק והמזרח התיכון (פרט לארץ-ישראל, שלכך ייחד המחבר ספר נפרד). בצפון-אפריקה ובאוסטרליה. ככל הידוע לסוקר, זהו ספר ראשון מסוגו על עדה יהודית במזרח, ויש בו כדי להפנותנו אל תופעה שלא הושם לב אליה עד כה. הספר מצטרף אל חיבוריו הקודמים של המחבר על תולדות יהודי בכל: בארץ-מושבים, בא"י ועל היבטים שונים בתרבותם.

□ יוסף בן יהודי יוון בשואה וכהתנגדות 1941-1944 (תש"א-תש"ד), תל-אביב תשמ"ה, 239 (5+) עמודים.

על חורבן יהדות יוון, ובמרכזה קהילת סאלוניקי, במלחמת-העולם יש בידינו כמה חיבורים ומחקרים, (מאת מולכו ונחמה, קארפי ואחרים), מהם העוסקים במיגור אחד ומהם חיבורים כוללים יותר. פרקי הספר שלפנינו מקיפים קשת רחבה: קהילת סאלוניקי לפני השואה, השמדת יהדות סאלוניקי, גורלן של הקהילות האחרות ביוון ובתראקיה בשואה, הנסיגות להציל יהודים ביוון, חלקם של יהודי יוון במלחמה נגד הכובש ובלוחמה הפארטיזאנית, חלקם במרידות במחנות ההשמדה ובגטו וארשה ועוד. הספר יסודו בעבודת גמר לקבלת תואר שני בהיסטוריה של עם ישראל.

קבצים

□ יוסף הקר (עורך), ספונות — מחקרים ומקורות לתולדות קהילות ישראל במזרח, סדרה חדשה, ספר שלישי (יח), ירושלים תשמ"ה, הוצאת מכון בן-צבי, XII+339 עמ'. בקובץ זה 11 מחקרים: בהיסטוריה, בהלכה והגות, בלשון וספרות ובכיבולוגרפיה. ד"ר יו"ט עסיס עוסק בפועלם של דיפלומטים יהודים מאראגוניה בצפון-אפריקה ובגראנאדה במאות ה-13 וה-14. ד"ר ח' גרבר עוסק בפעילות הכלכלית של יהודי אדירנה (אדריאנופול) במאות ה-16 וה-17. ד"ר י' ברנאי עוסק ברבנות באיזמיר במאה ה-17, ובמיוחד בדמותו של ר' יוסף אישקפה. פרופ' י' ניני עוסק במרד השבטים נגד השלטון המרכזי בתימן בשנת 1818 והיפגעות היהודים ממנו. פרופ' י' תאשמע עוסק בשיקולים פילוסופיים שהשפיעו על הכרעה הלכית בספרד בויכוח של ר' ישראל ב"ר יוסף עם הרא"ש. הרב י' קאפח מפרסם חיבור במקורו הערבי-יהודי ובתרגום עברי בעניינים שבפילוסופיה והגות. ד"ר מ' אידל עוסק בשלמה מולכו המאגיגון, שהוא פן בלתי ידוע בדמותו. ד"ר י"ש שפיגל מפרסם חיבור על כללי התלמוד מאת ר' גבריאל קונפורטי (מצרים, המאה ה-17). ד"ר ד' דרוון סוקר את המאפיינים של תרגום התורה לערבית-יהודית מאת ר' ששכר בן-סוסאן המערבי, איש צפת מהמאה ה-16. פרופ' חיים בלנק ז"ל דן בטקסטים ערבית יהודית מצרית מהמאה ה-17. ד"ר ד' מנור מביא סקירה ביבליוגרפית מוערת של כתבי ר' אברהם סבע, ממגורשי פורטוגאל בצפון-אפריקה.

□ דוד סיטון (עורך), שבט ועם — כמה לספרות ולמחקר היסטורי וחברתי של יהדות ספרד והמזרח בישראל ובתפוצות, ירושלים תשמ"ה, מורשת — הוצאת ועד עדת הספרדים בירושלים. תשרי התשמ"ה, 478 עמודים.

כרך זה מציין כמה תאריכים חגיגיים בתולדות בימה זו: שלושים שנה להופעתו, כרך עשירי במניין ומלאות 75 שנה לעורכו, דוד סיטון. בכרך 7 מדורים: חברה ומדיניות בזמננו, ובו ענייני אקטואליה ופובליציסטיקה — מאמרים מאת: א"ח אלחנני, דניאל י' אלעזר, מ' רונן, י' רביחיא, א' (רודריג) שורצולד; הגות והיסטוריה בתפוצת יהודי ספרד — מאמרים מאת: נסים יושע, ל' בורנשטיין-מקובצקי, ג'ני לבל, א' כהן טאוויל, צ' לוקר, י' רצהבי, ר' קשאני, ש' אנג'ל-מלאכי; פרקים בתולדות הישוב הספרדי בא"י — מאמרים מאת: חנה רס, רחל שרעבי, שלמה אלבוחר, אברהם חיים; ספרות ועיתונות — מאמרים מאת: לואיס לנדאו, ד' בנבנשתי, מ' מסורי-כספי, י' גורל, ד' סיטון, ש' מורה; מדורי ספרות (שירה, פואמה בפרוזה וסיפורת) ובהם יצירות מאת 14 סופרים ומשוררים בני זמננו.

□ ח' שמעוני (עורך), התחדשות — כתבי-עת של יהודי כורדיסטאן בישראל, ה, ירושלים ניסן תשמ"ה, בהוצאת הארגון הארצי של יהודי כורדיסטאן בישראל, 304 עמודים. כרכי 'התחדשות' נעשו תופעה של קבע והם מוסיפים לידע על יהדות כורדיסטאן. גם במדורי הקובץ יש מן הקביעות. ראויים לציון בכרך זה שישה מאמרים במדור הראשון על היהודים בקהילות: זאכו, עמאדיה, דהוף, בראשי, סולימאניה ופרופו — המיוסדים על סיכומים של כתובים שפורסמו, מקורות בעל-פה וזכרונות. מדורים אחרים הם: פרקים מהתיישבות יהודי כורדיסטאן בארץ, לפני קום המדינה ואחריה; דמויות מקרב העדה; מן המקורות ומנכבי העבר — מדור הכולל שלושה מאמרים מאת יונה צבר בענייני לשון וספרות, וכן מאמרים נוספים על ספרות עממית ולשון. שלושה מדורים הם בעניינים קהילתיים (הסהרנה, דעות ותגובות, פעולות ותוכניות). לבסוף ראוי לציון את מדור הביבליוגרפיה, ובו רשימות של ספרות בעברית ובאנגלית על יהודי כורדיסטאן, ותוכן העניינים של כרכי 'התחדשות'.

ספרות

□ עדה אהרונ, יציאת מצרים השנייה, תל-אביב 1985, הוצאת עקד, 165 עמודים.
סיפור שראשיתו במצרים ב-1946 וסופו בישראל בהתחלת שנות החמישים, המכוון לתאר את גורלה של יהדות מצרים ערב היעקרה מאדמת גידולה. בתיאור הדמויות שזורים אירועים מרכזיים בחיי הקהילה, כמו הפוגרום נגד היהודים בקאהיר ערב הקמת מדינת ישראל. הגזרות הכלכליות נגדם, המאסרים ההמוניים והפעילות של המחתרת החלוצית. הפרקים האחרונים בספר מתארים, בין היתר, את הבורות והדעות הקדומות ששררו בישראל ביחס ליהדות זו. היעקרותה של יהדות מצרים והיקלטות רוב בניה בישראל הן פרשה שעדיין לא זכתה לתיאור היסטורי מקיף וזהו הביטוי הראשון הניתן לה בסיפור. הספר יצא לאור לפני שנתיים באנגלית. ספריה הקודמים של ד"ר אהרונ כוללים 5 קבצי שירה באנגלית ובעברית, ביקורת ספרות ועוד.

□ עזרא לניאדו, בעיר שני האביבים – סיפורים, טירת-הכרמל השדמ"ת, הוצאת המכון לחקר יהדות מוצל, 198 עמודים.

עיר שני האביבים הוא כינויה של מוצל, ו-45 הסיפורים הקצרים שבקובץ הם מההווי היהודי בה. הסיפורים נחלקים לשלושה סוגים: האחד – מעשים שאירעו במציאות, השני – מעשיות אשר במרכזן אירוע ניסי, ובני הקהילה האמינו שאמנם הן אירעו במציאות; השלישי – סיפורים מפרי רוחו של המחבר, שבהם התכוון לתאר מצבים אופייניים בהווי הקהילה, שלדעתו הם יכלו בחלט להתרחש. מכלול הסיפורים מעלים תמונה מגוונת מחיי קהילה זו: היחסים עם הגויים, היחסים עם עדות אחרות (יהודים אשכנזים, יהודי בגדאד), המנהגים, האמונות, הדעות, הכיסופים לארץ-ישראל, אירועים פוליטיים כמו הפרהוד ב-1941, המתנדבים הערבים שיצאו לפלסטין, העלייה ההמונית לישראל ועוד. מחנכים ומורים ימצאו כאן חומר מועיל. לצורך זה רצוי היה שהמחבר יסווג את סיפוריו לפי הסוגים שצויינו לעיל.

□ עזרא מורד, נופי ילדות מבית אבא – שירים, תל-אביב 1985, הוצאת סתות, 265 עמודים.

הווי ומנהגים של עדות שונות תוארו בספרים ומאמרים רבים, יחודו של ספר זה, שהמחבר מתאר בשירים את ההווי והמנהגים בעיר-מוצאו עמארה שבדרום-עיראק. פרקי הספר הם על מחזור השנה (חגים) ומחזור חיי אדם, בית-אבא, נופי ילדות, חינוך, אמונות והווי, אירועים, מהם אירועים היסטוריים (כמו הפרעות ביהודי עיראק ב-1941, ציונות ועלייה) ומהם אירועים אישיים, דמויות והווי של מוסלמים ושל נוצרים – ועוד. חלק מהשירים הם מהווי הארץ (מיזוג גליות, סהרנה, וגם השואה שעברה על יהדות אירופה). שירים רבים מלווים מובאות מהמקורות וכן הערות והסברים למונחים ולמילים מההווי המקומי, תצלומים ופתגמים במקור הערבי-יהודי ובתרגום עברי.

המחבר עלה מעיראק ב-1950 ועבד 30 שנה בהוראה, לרבות ניהול המחלקה לחינוך בקריית מלאכי. זהו ספרו השמיני, בהם 5 ספרי שירים.

□ דורית אורגד, הנער מסיביליה, ירושלים 1984, הוצאת מרכז זלמן שזר, 151 עמודים.
סיפור לבני העוורים מחיי האנוסים במאה ה-17. במרכזו משפחה שעברה מפורטוגאל לסיביליה, וגם שם היא נתונה לעינה הפקוחה של האינקוויזיציה עד שהיא מצליחה לברוח מספרד. בסיפור משולבים מגפה שפקדה את העיר, משפט שעורכת האינקוויזיציה ובעקבותיו אוטו-דה-פה והעלאה על מוקד, וכן חיי המוסיקוס החיים כמוסלמים בסתר. הספר מלווה ציורים ברורים ונאים מאת אבי כ"ץ. זהו ספר ראשון של מרכז שזר בתחום הספרות.

□ דבורה עומר, הסוד בבאר – סיפורים מעדות ישראל, תל-אביב 1983, הוצאת יוסף שרברק, 112 עמודים.

ספר שלישי בסדרת סיפורי-עם, המהלכים בקרב עדות ישראל כמזרח ובארצות הבאלקאן. המחברת ליקטה את הסיפורים מגנזי 'ארכיון הסיפור העממי בישראל' ועיבדה אותם, ולפעמים אף שילבה כמה ניסוחים לנוסח אחד. הסיפורים מיועדים לילדי הגן והם מנוקדים ומלווים איוורים מאת אריה למדן, וכן מבראות מאת פרופ' דב נוי וד"ר עמירם רביב, שסייעו בהכנת הקובץ. 12 הסיפורים שבקובץ הם מ-12 ארצות-מוצא.